

ПОЛІТИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ЛЮБОМЛЬЩИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У науковій статті проаналізовано процес становлення органів державної влади та місцевого самоврядування, а також простежено тенденції соціально-економічного розвитку Любомльського повіту Волинського воєводства в міжвоєнний період. Особливу увагу звернено на соціально-культурні процеси та особливості регіональної політики Другої Речі Посполитої. На прикладі окремо взятого повіту проаналізовано різні сфери життя українства, що волею долі опинилося під владою Польщі.

Ключові слова: самоврядування, гміна, повіт, меліорація, комасація, Волинське воєводство, Любомльський повіт.

Актуальність теми дослідження. Необхідність дослідження історичного минулого різних регіонів України важко переоцінити. На сьогодні є достатньо праць науковців, які висвітлюють у загальнонаціональному масштабі життя українського суспільства від сивої давнини і до сьогодення. Але бракує праць, які б досліджували історію України із глибини її провінційного життя. Вивчаючи і аналізуючи процеси, які відбувалися в невеликому повіті чи населеному пункті, можна зробити важливі висновки про тенденції розвитку цілої України в різні роки. Соціально-політичні та економічні процеси, що мали місце у міжвоєнний період у повітах Західної Волині, які перебували у складі Другої Речі Посполитої, можуть пролити світло на причинно-наслідкові тенденції політичного, економічного і соціально-культурного розвитку цілого регіону. Вони дають змогу відповісти на багато запитань пов'язаних із труднощами перетворень, засобами та методами їх здійснення владними структурами.

З появою у ХХ ст. на політичній арені Європи двох незалежних держав – Польщі та України – надзвичайно актуальними стали українсько-польські відносини, особливо у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття, коли значна частина етнічних земель України опинилась поза її межами. Так Західна Волинь, а разом з нею і Любомльський повіт, за умовами Ризького договору 1921 року увійшла до складу Другої Речі Посполитої, що і визначило особливий характер її суспільно-політичного та соціально-культурного життя протягом наступних двадцяти років. Актуальність проблеми пов'язана також із необхідністю заповнення так званих „білих плям” вітчизняної історії. У радянській історіографії оцінка процесів і перетворень, що відбувалися в повіті в 1921–1939 роках, зводилося до необ'єктивності та всезагальної критики і заперечення. Тому вкрай важливо на основі архівних матеріалів відтворити реальну картину подій, відзначити негативні і позитивні сторони заходів польської влади у всіх сферах життя повіту. Це має велике значення як для

українського державотворення, так і для налагодження добросусідських стосунків з Польщею. Таким чином, вибір теми та її актуальність зумовлені необхідністю об'єктивного висвітлення процесів які відбувалися у Любомльському повіті в зазначений період, зокрема перетворень в економічній та соціально – культурній сфері; стосунків місцевого населення з польською владою; діяльності політичних організацій; особливості внутрішньої політики місцевих органів влади; недостатнім дослідженням проблеми та можливістю опрацювання маловідомих джерел, особливо архівних, що дає змогу по новому висвітлити політику влади у сфері політичних, соціальних та економічних відносин у Любомльському повіті в 1921–1939 роках.

Мета і завдання дослідження. Використовуючи архівні документи, в тому числі і неопубліковані матеріали преси, критично переосмислюючи вітчизняні та зарубіжні джерела, проаналізувати соціально-економічні та політичні процеси, що мали місце в Любомльському повіті в означений історичний період. Відповідно до поставленої мети здобувач ставить такі завдання: простежити становлення адміністративного апарату Любомльського повітового управління; розкрити форми і методи діяльності політичних організацій в повіті; простежити особливості регіональної економічної політики; простежити особливості соціально – культурних перетворень в повіті в 1921 – 1939 роках.

Джерельна база та історіографія. Основою для написання статті стали матеріали Державного архіву Волинської області. Це зокрема фонд 183 „Любомльське повітове староство” та фонд 46 “Волинське воєводське управління”. Опрацювання цих документів дозволило об'єктивно простежити процес становлення органів державної влади та місцевого самоврядування на Любомльщині, а також проаналізувати всі аспекти життя повіту. Більш повно і всебічно висвітлити проблеми соціально-культурних процесів дозволив аналіз публікацій М.Дзєя та І.Котовича. Дослідження І. Васюти та Ю.Сливки дають можливість сформулювати уявлення про внутрішню політику Другої Речі Посполитої.

Після окупації Волині польськими військами згідно з розпорядженням генерального комісара східних земель від 7 червня 1919 р. було утворене управління повітів Волині з тимчасовим адміністративним центром у місті Ковелі [7, с. 41]. У 1919 р. на базі управління повітів був утворений Волинський адміністративний округ, в який увійшли Володимирський, Ковельський, Луцький, Дубнівський, Рівненський, Кременецький, Острозький, Заславський і Звягельський повіти. Його очолював окружний

комісар (а з жовтня 1919 р. – начальник округу), наділений законодавчою і виконавчою владою [6]. У листопаді 1919 р. місцеперебування Волинського окружного управління перенесено з Ковеля до Луцька [8, с.407]. Згідно з розпорядженням головно-головнокомандувача польськими військами в січні 1920 р. на базі Волинського адміністративного округу створено цивільне управління волинських земель і Подільського фронту, яке підпорядковувалося Генеральному комісарові східних земель. У вересні 1920 р. у зв'язку з наступом радянських військ воно тимчасово припинило діяльність. У лютому 1921 р. у зв'язку з установам новим адміністративно-територіального поділу і створенням Волинського воєводства з центром у м. Луцьку Цивільне управління було ліквідовано остаточно. До складу новоутвореного воєводства спочатку входило дев'ять повітів, а внаслідок кількох наступних адміністративно-територіальних змін – одинадцять: Володимир-Волинський, Горохівський, Дубнівський, Здолбунівський, Костопольський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Сарненський. Усі повіти поділялися на гміни, які об'єднували декілька десятків населених пунктів. У Любомльському повіті було сім гмін: Бережецька, Головненська, Гушанська, Згоранська, Любомльська, Пульмівська та Шацька [6]. Згідно зі статистичними даними перепису населення 1931 року площа Волинського воєводства становила 35 729 км² [1, ф.46, оп.4, стр.379, арк.9]. Проживало на території Волині 2 084 791 осіб. Із них на селі мешкало 1 831 925 осіб, у місті – 252 866 осіб. Густота населення воєводства становила 58,4 чол. на 1 км² [1, ф.46, оп.4, стр.379, арк.9]. Щодо Любомльського повіту, то площа його становила 2 004 км², загальна кількість населення – 85 396 чол., із них сільське населення – 81 285 осіб, міське – 4 111 осіб [1, ф.46, оп.4, стр.379, арк.9]. Органом адміністративної влади на території повіту, було повітове староство, організоване, як і повіт, у вересні 1920 р. за розпорядженням польського уряду [1, ф.183, оп.1, стр.2, арк.19]. Спочатку воно підпорядковувалося управлінню прифронтових й етапних територій, а з 1921 р. – воєводському управлінню. Очоловав його староста, якого призначав міністр внутрішніх справ. За структурою повітове староство поділялось на реферати (відділи): адміністративний, самоуправлінський, паспортний, статистичний, технічний, санітарний, ветеринарний, контингентно-опровізаційний (податково-продовольчий). Циркуляром Волинського воєводи від 30 квітня 1930 р. введено „Організаційний статут староств”, згідно з яким у старостві було створено реферати: загальний, безпеки, адміністративний, військовий, карний, промислово-водний, громадського здоров'я, ветеринарний, охорони лісів, відбудови. Важливим явищем в суспільно-політичному житті повіту в міжвоєнний період було міське та територіальне самоврядування. У повіті, гміні, сільській громаді та Любомлі діяли представницькі інститути з

відповідними назвами (ради сільських гмін, міська рада, гмінні зібрання, повітовий сеймик тощо), члени яких обиралися населенням тої чи іншої адміністративно-територіальної одиниці й вирішували важливі питання в царині господарського, соціально-політичного чи культурного життя громади. Уряд Другої Речі Посполитої поступово створив законодавчу базу для діяльності мережі органів самоуправління. Так, самоврядування в гмінах почало функціонувати згідно з розпорядженням генерального комісара східних земель від 26 вересня 1919 р. Повітовий сеймик почав діяти в першій половині 1923 р. У Любомлі до 1927 р. управляв магістрат та міський господарський комітет, які призначалися воєводою. У 1927 р. відбулись перші вибори до органів самоврядування, які охоплювали всі місцеві структури. Право бути обраним до гмінної ради мали члени гміни, яким виповнилось тридцять років і які володіли польською мовою хоча б на рівні початкової школи, систематично сплачували податки і проживали хоча б рік у відповідній гміні. Усі вищезгадані умови мали забезпечити залучення через вибори до роботи в органах місцевого самоврядування осіб найбільш придатних до такої праці [1, ф.46, оп.1, стр. 849, арк. 9]. У результаті виборів до органів міського самоврядування в Любомлі, які відбулися в тому ж 1927 р., мандати радників отримали 12 євреїв. Це не задовольняло воєводські власті, і вони визнали вибори недійсними та провели повторні вибори. У другому турі, мандати радників отримали 5 євреїв і 5 поляків, що теж не відповідало інтересам влади. Для досягнення потрібного результату було організовано третій тур виборів. У 1927 р. відбулися вибори повітового сеймику. Показовою була соціальна структура цього органу. З обраних дванадцяти членів повітового сеймику всі були селянами, один мав середню освіту, решта – початкову. Що ж до вікового складу – то чотири обранці були у віці 21-30 років, шість – 31-40 років, два – 41-50 років [9, с. 19]. Із перших років діяльності нової влади на Волині набирає силу суспільно-політичний рух. Ось уривок звіту Волинського окружного управління поліції, датований 1923 р.: „Серед українського населення існує сильне бродіння, викликане антидержавними виступами парламентських представників Волині, які прагнуть спрямувати місцевих українців на Радянський Союз, тобто викликати повстання за об'єднання Волині з Радянською Україною” [4, с.110]. Активними учасниками суспільно-політичного руху на Любомльщині були політичні організації, зокрема у 1924 р. організовано повітовий комітет КПЗУ [2, с. 76]. Його члени поширювали комуністичну пресу, організовували страйки, проводили роз'яснювальну роботу. Однією з форм боротьби проти влади був бойкот виборів до місцевих і центральних органів влади. Внаслідок роботи, проведеної комуністами, населення Любомля бойкотували вибори до магістрату, які відбулися 2 вересня 1927 р. Із 1 554 виборців участь в них взяли

лише 111 осіб [17, с.142]. У грудні 1927 року робітники Любомля брали участь у страйковому русі, який охопив тоді Волинь [1, ф.1, оп.2, стр.1557, арк.87]. Припинили роботу працівники швейних і шкіряних підприємств, керовані профспілками, вимагаючи запровадження 8-годинного робочого дня. Політична активність місцевих комуністів проявлялася і в дні міжнародних робітничих свят. У донесенні любомльського повітового старости Волинського воєводства про першотравневі події в повіті 2 травня 1928 р. відзначалося: „У Любомлі на межовій вулиці в ніч з 30 квітня на 1 травня вивішено червоний прапор, на якому наклеєно серп і молот” [2, с. 227;228]. У 1930 р. в Любомлі створено райком КПЗУ. Під його керівництвом у місті і повіті діяли одна з найчисельніших організацій „Сельроб-єдність”, сім осередків КСМЗУ, організація МОДР. Восени 1932 р. під час чергової хвилі арештів у Любомлі затримано 75 активістів [12, с.231; 3, с. 125]. У січні 1930 р. страйкували кравці, вимагаючи скасувати таку форму оплати праці, як розрахунок продуктами, встановлену власниками, і запровадити оплату праці грошми. В 1935 р. страйкували будівельники Любомля [17, с.180]. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати. Мешканці повіту висовували не тільки економічні, а й політичні вимоги. Вони активно виступали за демократичні свободи, за відкриття українських шкіл. У березні 1935 р. на вулицях Любомля з'явилися плакати з написами: „Вимагаємо семилітньої світської школи на українській мові! Вимагаємо політичних прав для вісімнадцятирічних!” [18, с.474]. У цьому ж році відбулася велика першотравнева демонстрація, яка мала антифашистський характер. Активну роботу проводили комуністи. Серед них Панас Ужвій – наймолодший брат майбутньої народної артистки СРСР Наталії Михайлівни Ужвій. Він був членом КПЗУ й проводив активну підпільну антипольську роботу. 15 грудня 1929 року його арештували. Мав псевдонім Матрос, який взяв собі зважаючи на те, що його родич Іван Пікульський був боцманом крейсера другого рангу „Володимир Мономах” Балтійського флоту. Під час судового процесу, який відбувся з 19 по 25 квітня 1931 р. у Ковелі, рішуче виступив проти поліції, називаючи її представників „катами”. За політичну діяльність отримав шість років тюремного ув'язнення. Після апеляції цей строк зменшили до п'яти років і стягнули судові витрати за обидві інстанції на суму 480 злотих. Покарання відбував у тюрмах Ковеля, Луцька, Дрогобича [16]. У місті і на території повіту комуністи в 1936 р. проводили активну роботу з організації загального сільськогосподарського страйку. Лише 31 серпня 1936 р. в Любомлі на вулиці Костьольній було виявлено чотири відозви із закликом: „Хай живе загальний сільськогосподарський страйк!”, „Хай живе антифашистський народний фронт!” Селяни вимагали передачі їм всієї землі без викупу, зниження цін на промислові товари, зменшення ринкових зборів, безкоштовного навчання рідною

мовою [20, с. 211]. Коли під час страйку в с. Кукуріки поліція заарештувала вісім активістів і відправила їх до Любомля, то до повітового центру прибуло більше тисячі селян із навколишніх сіл. Унаслідок масового і організованого виступу поліція змушена була звільнити заарештованих [18, с. 475]. Причиною заворушення на селі стало загалом складне соціально-економічне становище. На заспокоєння селянства було спрямовано земельну реформу, яку проводив уряд Польщі. Великі землевласники Волинського воєводства у 1925 – 1936 рр. продали 3 723 орендарям 25 478 гектарів землі, у середньому сім гектарів на господарство. У фінансуванні сільського господарства провідна роль належала Державному сільськогосподарському банку [11, с. 143]. До 1935 року цей банк розподілив в Західній Україні 80 274 тис. злотих кредитів [11, с. 145]. Однак аграрна реформа не виконала до кінця свого призначення. Аграрне перенаселення на фоні майже відсутньої промисловості стало основною причиною економічної скрути. Так, у Любомлі в 1923 р. функціонувало 15 підприємств різного профілю [1, ф.46, оп.9а, стр.55, арк.6], із них 5 шкіряних заводів, 6 млинів, 2 олійниці, скипидарня і столярня та винокурня [1, ф.46, оп.9а, стр.55, арк.7], на яких працювало лише 44 наймані особи [1, ф.46, оп.9а, стр.55, арк.23]. У сільській місцевості ситуація була така ж: промислове виробництво представляли поодинокі млини, смолярні, та скипидарні. Так, у с. Рівне Гуцанської гміни на паровому млині, власником якого був Марцін Хілдебранд, працювали дві особи. У с. Янковиці Бережецької гміни теж дія млин, власником якого були Францішек Грабовський та Юзеф Грицюк. У с. Замлиння Бережецької гміни працювала скипидарня і смолярня Хаїма Райзмана і Шуліма Фиршуфера. Паровий млин і олійниця діяли в с. Грабове Пульмівської гміни їх обслуговувало четверо найманих працівників [1, ф.46, оп.9а, стр.55, арк.23]. Показним є національний склад працівників. На підприємствах повіту в 20-х рр. працювало 76 % євреїв, 12% українців і 12% поляків [1, ф.46, оп.9а, стр.55, арк.23]. До початку 30-х років кількість підприємств на Любомльщині дещо збільшилась. Зокрема, в Любомлі стала до ладу кондитерська фабрика, де випускали шоколадні цукерки та інші солодощі. Діяло підприємство під назвою „Шанхай”, на якому виробляли ситро, морозиво [19]. На західній околиці повітового центру в 30-х рр. побудовано птахофабрику, продукцію якої продавали до Франції та Англії. Власником підприємства був Ян Заремба, який мешкав у Варшаві, але робив бізнес на наших теренах – у Ковелі та Любомлі [19]. У 1935 р. на північно-східній околиці Любомля зведено великий цегельний завод, продукція якого користувалася попитом у мешканців повіту [19]. Світова економічна криза, яка охопила різні галузі промисловості майже всіх країн, торкнулась і економіки Любомльщини. Особливо це стало помітним у торгівлі, де за зовнішніми тенденціями до зниження цін на різні товари стояли інфляційні

процеси. Так, якщо 100 кілограмів пшениці у 1928 р. коштувало 56 злотих 72 гроши, то в 1934 р. – 14 злотих 76 гроши; жито – відповідно 48 злотих 35 гроши і 10 злотих 14 гроши; овес – 42 злотих 2 гроши і 8 злотих 52 гроши; картопля – 8 злотих 95 гроши і 2 злотих 62 гроши. Робочий кінь коштував у 1928 р. 381 злотий, а в 1934 р. – 124 злотих, корова – відповідно 422 злотих і 122 злотих [1, ф.46, оп.4, стр.379, арк.11]. Крім сільськогосподарської продукції, на ярмарку в повітовому центрі торгували також тканинами, оджею і взуттям. Цим займалися місцеві купці Фіва, Копельзон, Брухля, Менця, які завозили необхідні товари із Франції, Англії та США. У Любомлі діяла велика мережа магазинів, а також існувала вулична торгівля, де з лотка продавали ситро, морозиво, апельсини, фіги, лимони [19]. У місті працювали різні майстерні, зокрема, діяла майстерня з ремонту автомобілів, а також веломайстерня, яка, крім ремонту, давала велосипеди на прокат, вартість якого була 10 гроши за годину. Працювала майстерня з виготовленням напильків. У місті діяла лазня, послугами якої користувалося багато мешканців повітового центру [19]. Існувало вже в ті часи й міжміське сполучення (автобусне): від сільськогосподарського магазину Любомля маршрутами на Влодаву, Білосток, Брест, Люблін курсували автобуси зеленого кольору [19]. Населення повітового центру переживало важку економічну скруту. Великим тягарем для нього були численні податки. Існував навіть „собачий податок”. Серед податків особливо виділявся в цьому контексті зрівняльний податок на суму близько 12 злотих з одного платника. У міському бюджеті 1931 р. надходження від податків становили понад 33% прибутку. Становище жителів значно погіршувалося під час економічних криз і депресій, які були частішими у Польщі. Незважаючи на невелику кількість робітників, у Любомлі в 1937 р. налічувалося 172 безробітних [18, с. 474]. Тяжка соціальна скрута жителів Любомльщини поєднувалась із національним гнобленням. Польський уряд проводив політику примусової полонізації населення. Офіційною в усіх установах повіту була виключно польська мова. У законі від 31 липня 1924 р. про державну мову, мову урядування адміністрації властей, який набув чинності 1 жовтня 1924 р., стверджувалося, що державною в Польщі є польська мова. Щоправда, у законі йшлося про те, що у Львівському, Тернопільському, Станіславському й Волинському воєводствах цивільні власті й адміністративні уряди першої і другої інстанцій, а також органи самоуправління, можуть приймати від населення письмові та усні подання українською мовою у справах, які відповідають компетенції цих установ [20, с. 127]. Самоврядування не мало серйозного впливу на політичне життя повіту, але у господарчій та соціальній сферах воно відіграло важливу роль. „Самоуправління має проводити гігантську роботу з метою піднесення рівня таких галузей, як меліорація, дороги, лікарні, школи, що

ускладнюється занедбаним їх станом протягом багатьох років. Воно повинно проявляти виняткову ініціативу в господарському, соціальному, культурному житті...”, – так воєвода Г. Юзевський змалював обсяг завдань органів місцевого самоврядування [10, с. 23]. Справді, окреслені питання були надзвичайно злободенними й вимагали негайного розв’язання. Складний стан справ у Любомльському повіті змалював у своєму виступі на з’їзді старост воєводства, який проходив в січні 1922 р., староста повіту: „... Санітарний стан погіршився в зв’язку з масовим поверненням репатріантів, які занесли епідемію плямистого тифу. З семи гмін двом загрожує його епідемія. Один лікар в повіті і це дуже мало. Ситуація небезпечна. На весну епідемія набере катастрофічного характеру. Бракує ліків... Місто в важкому стані, мало брукованих доріг... Стан шкільництва і далі поганий, частково спричинений нестачею шкільних приміщень. Взимку половина дітей не ходить до школи, бо не мають теплої одягу...” [1, ф.46, оп.1, стр.5658, арк.28-29]. Окрім незадовільного стану забрукованості вулиць Любомля, також всі дороги і мости повіту були занедбаними. Як показали подальші дії органів місцевої влади, вирішення цієї проблеми стало для них одним із пріоритетних завдань. На кожен рік розроблялися програми ремонту і зміцнення доріг державного значення на території повіту. Зокрема, для прикладу можна навести план ремонту доріг на 1935–1936 рр. і процес його виконання. Всі дороги були у віданні Повітового управління доріг, керівником якого на той час був В. Василевський [1, ф.183, оп.1, стр.11, арк.1]. За 1935–1936 рр. відремонтовано та зміцнено дороги державного значення: № 4/5 (Малорита – Влодава) – від 35 км до 54. Вартість робіт і матеріалів становила 26 940 злотих; № 4/6 (Піща – Любомль) – від початку до 46 км, вартість робіт і матеріалів – 5 600 злотих; № 6 (Холм – Ковель) – від 73 км до 110, вартість робіт і матеріалів – 12 270 злотих; № 6/3 (Любомль – Володимир) – від початку до 14 км, вартість робіт і матеріалів – 6 250 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.11, арк.2-5]. Крім доріг державного значення, довжина яких на території повіту становила 116,6 км, були ще на Любомльщині й дороги воєводського значення, довжина їх на території повіту становила 50,9 км, повітових – 63,5 км, та гмінних – 847,9 км [1, ф.183, оп.1, стр.22, арк.5]. Ремонтували й укріплювали всі дороги, але пріоритетними в цьому плані були дороги державного значення. У бюджеті повіту 1935–1936 рр. на дороги і громадські роботи було закладено 49 487 злотих, у 1937–1938 рр. – 57 951 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.25, арк.35], у 1939–1940 рр. – 53 613 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.26, арк.43]. Важлива проблема органів місцевого самоврядування – заболочення ґрунтів та їх меліорація, яка розпочалася в 1927 р., а масового характеру набрала в 1928-му. Проведенням меліоративних робіт займалися місцеві управління воєводства і повітів. Меліорація проводилася переважно на ґрунтах, де було проведено комасацію,

оскільки парцельовані ґрунти здебільшого займали невеликі площі й з різних причин відвід вод на них був неможливим. Меліоративні роботи полягали у водовідведенні, яке проводилося за допомогою відкритих каналів. Протягом 1927 – 1933 рр. запроєктовано у воєводстві 4 996 км каналів, а викопано – 1 550 км. Проведено меліорацію загалом 67 775 га поверхні. Найбільше викопано каналів у Ковельському повіті (679 км), проведено меліорацію 28 600 га поверхні. У Любомльському повіті викопано 124 км каналів, проведено меліорацію 5 400 га поверхні. Загальна вартість робіт становила 3 983 000 злотих, із них: кредитів Міністерства аграрних реформ – 268 900 злотих; роботи шляхом дорожньої повинності населення (шарварків) виконано на суму 1 068 000 злотих; шляхом натуральної повинності – на суму 186 000 злотих. Вартість меліорації 1 га в 1928 – 1929 рр. (роботи виконані платно на 100%) становила 105 злотих [1, ф.46, оп.1, стр.379, арк.12]. Вартість меліорації 1 га в 1930 – 1933 рр. (роботи виконані частково платно, частково шляхом дорожньої повинності населення) становила 44 злотих, а без урахування вартості дорожньої повинності – 18. До 1930 р. всі роботи на ґрунтах (меліорація) виконувались платним способом. Видатки покривало Міністерство аграрних реформ. Із 1930 р. частина меліоративних робіт виконувалась зацікавленими особами, безплатно (шарварком). Відсоток безплатної роботи населення залежав від багатьох причин і коливався від 25 до 75 % виконавчих робіт. Передусім копалися головні водовідвідні канали, а друго-, третьорядні канали копалися пізніше після закінчення комасації [1, ф.46, оп.1, стр. 379, арк.13]. Меліорація ґрунтів давала можливість збільшити посівні площі та площі землекористування. Активність органів самоврядування в цьому процесі мала вирішальне значення. Постійно у міжвоєнний період органи місцевого самоврядування ведуть будівництво лікарень, поліклінік та амбулаторій на Волині. Спеціальним рішенням під час одного із своїх засідань рада міської гміни Любомля 28 вересня 1928 р. „ухвалила на честь десятої річниці незалежності Польщі приступити спільно із повітовим сеймиком і магістратом до будівництва лікарні в Любомлі” [1, ф.46, оп.1, стр.1179, арк.2]. Під будівництво магістрат виділив відповідну територію, а витрати на спорудження гмінна рада розподілила між гмінами Любомльського повіту відповідно до доходів тої чи іншої гміни. З огляду на крайню потребу лікарні, гмінні ради повіту на своїх засіданнях прийняли відповідні рішення щодо надання коштів для її будівництва. Було також створено спеціальну будівельну комісію для організації і проведення будівництва, куди ввійшли представники всіх гмін повіту [1, ф.46, оп.1, стр.1179, арк.6]. Так само було побудована повітову лікарню в Шацьку (гміна Шацьк Любомльського повіту), бюджет якої в 1935–1936 рр. становив – 26 459 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.22, арк.49]. У бюджеті повіту на охорону

здоров'я закладалося чи не найбільше коштів у порівнянні з іншими галузями господарства. Так, на 1935–1936 рр. було закладено 14 930 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.22, арк.33]; на 1937–1938 рр. – 20 786 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.25, арк.35]; на 1939 – 1940 рр. – 28 931 злотих [1, ф.183, оп.1, стр.26, арк.43]. Значний вплив органи самоврядування мали на розвиток шкільництва. Стан освіти на початку 20-х років на Любомльщині був катастрофічним. У ситуаційному звіті Любомльського староства за 15.12.1920 р. – 15.01.1921 р. йдеться: „...В Любомльському повіті керує справами освіти заступник шкільного інспектора Володимирського повіту пан Кремінський. Навчальних підручників з алфавітами в повіті біля 80%. В I районі функціонує 5 шкіл: в Любомлі, Ягодині, Вульці Острівецькій, Перевалах і Замлинні. В II районі, в який входить 4 гміни, – не функціонує жодна школа. Такий стан пояснюється відсутністю організатора та органів самоврядування, які б взяли на себе фінансування шкільництва. Гміни такі бідні, що не здатні на ремонт шкільних приміщень без допомоги держави. З п'яти шкіл, які функціонують, всі з польською мовою викладання. Є підстави для відкриття шкіл з українською мовою викладання, адже населення місцеве – це українці та євреї і дуже мало поляків” [1, ф.183, оп.1, стр.1, арк.25]. Розбудова сполонізованого шкільництва в Любомльському повіті велася дуже інтенсивно. Пік припадає на 30-ті рр. У 1935 році в повіті діяла 81 школа, де навчалося 21 424 учні та працювало 154 вчителі [1, ф.183, оп.1, стр.22, арк.5]. На початку 1939 року функціонувало вже 94 школи, з них 3 семикласні (лише в Любомлі). У любомльських школах навчалося в 1938/1939 н. р. 1 500 учнів і працювало 25 вчителів [1, ф.183, оп.1, стр.26, арк.11]. Будівництво нових шкільних приміщень потребувало значних коштів і тісної опіки зі сторони органів місцевого самоврядування. На будівництво шкіл повіту в 1931–1932 рр. було заплановано витратити 4 948 злотих, на ремонт – 2 940 злотих, але витрачено більше – відповідно 5 243 злотих 36 грошів та 3 492 злотих та 34 гроши [1, ф.183, оп.1, стр.37, арк.3]. У повіті в цей період було тільки дві приватні школи на дому – в Любомлі. Так, у приватних будинках Оксани Михайлівни Ужвій і Онуфрія Миколайовича Трофимовича української грамоти, читання і арифметики вчили по 10 – 13 дітей. Заняття тривали по 3–4 години щодня, крім неділі [15]. У 1937 р. в Любомлі відкрито приватну гімназію, якій присвоїли ім'я Юліуша Словацького. Навчання в ній було платним: 36 злотих за навчальний рік. Дітей у гімназію набирали після закінчення 6, 7 класів повної школи. Відповідно було організовано 1, 2, 3 класи нового навчального закладу. Першим директором став Білецький, учителями працювали: історії – Савеліч, польської мови і літератури – Ельжбета Дроздовська, математики – Баут, німецької і латинської мов – Марфяк, географії і ботаніки – Жашек Стаха, гімнастики – Ольга Робачинська. Усі вищезгадані вчителі були

приїжджими. У гімназії звичайно навчалися діти тільки заможних людей. Але був виняток для відмінників початкової школи: таких дітей навчали безкоштовно. Відмінникові гімназії Павлові Матчуку з с. Запілля Любомльський магістрат виділяв стипендію за його успішне навчання в цьому закладі [15]. У 1938 р. в Любомлі збудовано за кошти магістрату нову двоповерхову муровану початкову школу № 3. Нині в цьому приміщенні знаходиться Любомльська школа I–III ступенів № 2. У 1938–1939 рр. у ній навчалися польські діти, а також українські з прізвищем на „ий” [15]. Значне збільшення шкіл не привело до повної ліквідації неписьменності. Воно тільки покращило ситуацію. Більшість неписьмених склали мешканці села. На 100 сільських жителів старше 10 років у Волинському воєводстві не вміли читати й писати 52,3 чол. [11, с.185]. Не всі діти ходили до школи. На Волині, наприклад, в 1931 р. поза школою залишилося 112 969 дітей шкільного віку, або 21,7% [11, с.185]. На Любомльщині відбувалися також процеси в культурно-громадському житті. У міжвоєнний період в Любомлі працювала друкарня Губермана, де в 1936 р. вийшла книга „Повіт Любомльський”. У ній стисло подано історію повітового центру, характеристику ґрунтів, сільського господарства й багато інших цікавих матеріалів із культури та фінансів [14]. У ті часи діяв у місті аматорський гурток, який користувався неабиякою популярністю [16]. У 20-х рр. із членів пожежної команди міста було організовано духовий оркестр, меценатом якого став найбагатший поміщик Любомля К. Компіоні. Концертами для жителів Любомля та інших населених пунктів повіту оркестр завоював велику славу. Найчастіше виступи організовувалися у недільні та святкові дні у поміщицькому саду Компіоні – „Польському домі”. За це господар винагороджував учасників концерту бочкою пива, безалкогольними напоями і смачним обідом. Керував оркестром у ці роки капельмейстер Едвард Камінський, активними членами були брати Михайло і Олексій Мосієвичі, Філіп Попкевич, Михайло Шнур, Григорій Гусев, Михайло Лонюк, Філіп Думалець, Григорій Патієвич та ін. [13]. При пожежній частині був створений і жіночий хор, до складу якого входили хористи з обох православних церков та інші самодіяльні співаки. Його учасники виступали в українських народних костюмах. Репертуар хору склали українські пісні [13]. Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що національна та соціально-культурна політика Другої Речі Посполитої на Любомльщині, як і загалом у Західній Україні, проводилася відповідно до польського державного будівництва, без урахування потреб українського населення краю. Варто, однак, відзначити, що багато перетворень, рівень яких відповідав економічним можливостям Другої Речі Посполитої, мали позитивний характер.

Джерела та література:

1. Державний архів Волинської області. – Ф.1 (Воєводське управління польської державної поліції Волинського воєводства); Ф.46 (Волинське воєводське управління); Ф.183 (Любомльське повітове староство);
2. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною /1921 – 1928/. – Ч.1. – Луцьк: Волинське обласне вид-во, 1957. – 265 с.;
3. З історії західноукраїнських земель. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1957 – 1960. – Т.2. – К., 1959. – 423 с.;
4. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні /1921 – 1928 рр./ Док. і мат. – Л: Каменяр, 1964. – 380 с.;
5. Федюнинский И.А. Поднятые по тревоге. – М.: Политиздат, 1964. – 130 с.;
6. Адміністративно-територіальний поділ Волині: Довідник (X ст. – 1939 р.). – Луцьк: Б.в., 1970. – 300 с.;
7. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia. – 1919 r. – № 5;
8. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia. – 1919 r. – № 35;
9. Wybory Komunalne w województwie Wołyńskim w roku 1927. – Warszawa: B.w., 1928. – 76 s.;
10. Wołyń. 1934 rok. Zb.dokumentów. – Łuck: Druk. Państwowa, 1934. – 176 s.;
11. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання /1918 – 1938/ // Іван Кирилович Васюта. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1978. – 190 с.;
12. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. /1921 – 1939 рр./ // М.Герасименко, Б.Дудикевич. – К.: Держ. політвидав, 1955. – 168 с.;
13. Дзей М. Вогонь і місто /М.Дзей// Наше життя. – 1994. – 14 трав.;
14. Дзей М. Згадуючи Лібівне /М.Дзей// Наше життя. – 1996. – 6 січ.;
15. Дзей М. Освіта колись і тепер /М.Дзей// Наше життя. – 1999. – 11 лютого;
16. Дзей М. Чарівниця української сцени /М.Дзей// Наше життя. – 1998. – 15 серп.;
17. Заболотний І. Нескорена Волинь. – Львів: Каменяр – 1964. – 209 с.;
18. Історія міст і сіл Української РСР У26Т. Волинська обл. – К.: Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 745 с.;
19. Котович І. Славне місто було – Любомль /І.Котович// Радянське життя. – 1991. – 17 жовт.;
20. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії /1920 – 1939/. /Ю.Ю. Сливка. – К.: Наук. думка, 1985. – 269 с.;

Volodimir Yushchuk

State-Administrative, Social-Economic and Cultural Processes in Luboml Region in Interwar Period

The article deals with the features of administrative bodies of power formation in Luboml district of Volyn province during the interwar period. Socio-economic development of district is analyzed. Special attention is paid to social and cultural processes and features of regional activity of Poland. On the example of Luboml district the different spheres of life of Ukrainians which appeared in the Polish state are revealed.

Key words: self-government, gmina, povit, reclamation, commissation, Volyn voyevodstvo, Luboml povit.